

Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Kurumunun Tüzel Kişiliği

Murat Serdar Saykal*

Giriş

Vakıf kurumu, gerek Osmanlı dönemi gerekse daha önceki dönem toplum hayatının en önemli ve dikkat çekici unsurlarından biri olarak sosyal ve ekonomik yönleriyle birçok bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Ancak şimdiye kadar bu konuda yapılan çalışmalarda kurumsal varlıklarını devam ettiren bu yapıların hukuki temelleri yeteri kadar incelenmemiştir.

Konunun hukuki yönü itibarıyla ele alınacak birçok husus mevcuttur; vakıf hukukunun teşekkül süreci, bu süreçte ilişki içinde olunan diğer toplumlarla etkileşimler, İslamiyet öncesi Türk toplumlarında vakıf kurumunun varlığı ve niteliği, Roma Hukuku'nda vakıf kurumu ve İslam toplumunun vakıf anlayışına etkisi, idari yapılar değişirken vakıf kurumlarının devamlılık sorunları gibi. Ancak bizim çalışmamız sadece bu kurumsal yapıların, hukuki bir şahsiyet olarak varlıkları yani bir tüzel kişilik olmaları hususuna ve bu tüzel kişiliklerin teşekkül etme şekillerine dair olacaktır.

Şahıs kavramı hukuk terminolojisinde “hukuk düzeni tarafından kendisine hak süjesi olma iktidarı tanınmış varlık” manasındadır. Şahıs denince her ne kadar öncelikle insan anlaşılrsa da borçlanma, taşınır ve taşınmaz mal edinme gibi haklara sahip insan toplulukları ve mal toplulukları da hukuki olarak birer şahsiyet kabul edilir ve bunlar şahsiyet-i maneviye/ tüzel kişilik olarak adlandırılır.¹

Bugün itibarıyla her türlü vakıf hukuki olarak tüzel kişiliğe sahiptir. Halen yürürlükte olan 5737 sayılı Vakıflar Kanunu, Türk Medeni Kanunu'nun yürürlüğe girişinden önce kurulmuş vakıfları, mazbut ve mülhak vakıflar olarak iki sınıfa ayrılmış olarak ele almakta² ve bütün vakıfların birer tüzel kişilik olduğunu ifade etmektedir.³ Mazbut vakıflar, günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından

* Kültür Bakanlığı Yazma Eser Uzmanı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul/TÜRKİYE, mserdarsaykal@gmail.com

1 İbrahim Kafi Dönmez, “Şahıs”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 38, s. 270.

2 20 Şubat 2008 tarih ve 5737 sayılı Vakıflar Kanunu, Madde 2.

3 Vakıflar Kanunu, Madde 4.

temsil ve idare edilirken, mülhak vakıflar vakfedenin soyundan gelen kişiler tarafından yönetilmektedir. Gerek mazbut ve gerekse mülhak vakıflar kuruluş belgeleri olan vakfiyelerinin belirlediği esaslar çerçevesinde idare edilmek zorunda oldukları gibi, eskiden ellerinde bulundurdıkları mülkiyet ve benzeri hakları halen ellerinde bulunduran, kurumsal kimliğe sahip müesseselerdir. Bir vakfin günümüzde mazbut olması yani Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare edilmesi, kurumsal kimliğini ve niteliğini kaybettiği anlamına gelmez. Mazbut vakıfların muhasebeleri halen her vakıf için ayrı ayrı tutulmak zorundadır.⁴

Geçmişe doğru gidildiğinde ise genel olarak Türk hukuk sisteminde tüzel kişilik kavramının var olup olmadığı problemi karşımıza çıkmaktadır. 16 Şubat 1328 (1 Mart 1913) tarihli *Eşhas-ı Hükmiyenin Emvâl-i Gayrimenkûleye Tasarruflarına Dâir Kânûn-ı Muvakkat*'in neşrine kadar Osmanlı hukuk sisteminde tüzel kişilik kavramının var olmadığı yolundaki bazı yorumlar⁵ bu iddialarını, bahsedilen kanundaki “Eşhas-ı Hükmiye” tabirinin daha önceden Osmanlı hukuk sisteminde tanımlanmamış olmasına bağlamaktadırlar. Halbuki bahsedilen kanun da kavramın tarifini yapmamakta; sadece, zaten var olduğunu kabul ettiği manevi şahsiyetlerin gayrimenkuller üzerindeki tasarruflarını düzenlemektedir. Kanun metninde eşhas-ı maneviye tabirinin tarifi olmamasına rağmen bu tarihten daha önceki hukuk kitaplarında ve benzeri metinlerde eşhas-ı maneviye (şahs-ı manevi) tabirinin kullanıldığını ve bazı tüzel kişiliklerin ifade edildiğini görebiliyoruz. Örneğin, Ahmed Naci'nin *Usûl-i İdâre Yâhud İdâreye Dâir Bir Nümûne* eserinde devleti tarif ettiği, “*Devlet bir şahs-ı mânevîdir. Vê şahsın vâridâtı var, mesârifâtı var, inşâat ve levâzımâtı vardır. Bu gibi mevâddın idâresini ve bunlar için lâzım gelen her muâmeleyi îfâ edecek, hâsıl mevâdd-ı nâfia ve sıhhiyeyi husûle getirecek ve iânâtı bir sîret-i âdilede tevzî' ve ufak memûrîn-i idâreyi intihâb ve tâyin edecek kuvvet dahi idâre-i mülkiyedir*”⁶ yahut “*Mekâtib-i husûsiye beyninde rekâbetin hükmü tamâmen cârî iken mekâtib-i umûmiye arasında pek hissedilemez. Zîrâ bunlar bir şahs-ı mânevî olan devlete âittir*”⁷ ifadeleri aslında tüzel kişilik kavramının yerleşik bir uygulama olarak zaten var olduğunu göstermektedir.

Yine benzeri ifadeler İbrahim Hakkı'nın *Hukûk-ı İdâre* eserinde de karşımıza

4 Vakıflar Kanunu, Madde 31.

5 Ferhat Kentel, Karın Karakaşlı, Günay Göksu Özdoğan, Füsun Üstel, Türkiye’de Ermeniler: Cemaat-Birey-Yurttaş, (ed. Fahri Aral), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, 1. bs. , s. 228; Hüseyin Hatemi, Medenî Hukuk Tüzelkişileri, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, 1.bs. , s. 649.

6 Ahmed Naci, Usûl-i İdâre Yâhud İdâreye Dâir Nümûne, Kasbar Matbaası, İstanbul 1310 (1892), s. 28.

7 Ahmed Naci, *age.*, s. 231.

çıkılmaktadır: “*Arâzî ve emlâk-ı metrâkenin idâre ve muhâfazası devlete ait olduğu gibi aksâm-ı memlekete ve şubât-ı idâreden birer şahs-ı mânevî teşkil eden hey’âta da âit olur.*”⁸

Ayrıca bahsedilen kanunun gerekçesini açıklayan *Esbâb-ı Mûcibe Lâhiyası*’ndaki ifadeler de tüzel kişilik kavramının miladı olarak bu tarihi esas almanın yanlışlığını açıkça göstermektedir. Nitekim layihanın ilk paragrafı eşhâs-ı hükmiyenin gayrimenkuller üzerindeki tasarruflarının her devlette birtakım esaslara bağlanmış olduğunu belirttikten sonra ikinci paragrafta;

“Bizde dahi bu yolda bâzı ahkâm mevcûttur. Ezcümle bir şahs-ı hükmi olan Beytül-mâl’in hakk-ı tasarrufu öteden beri tasdik edile geldiği gibi hükümet ve belediye dâirelerinin tasarrufu da nizâmât ve mukarrerât-ı mahsûsa ile tecvîz edilmiş ve Osmanlı ticâret ve snâat şirketleriyle cemiyetler hakkında dahi kavânin ve nizâmât-ı mahsûsa ile müsâade olunmakta bulunmuştur”⁹

ifadesi yer almaktadır. Yine aynı layihanın dördüncü paragrafı müessesât-ı hayriyenin yani vakıfların tasarruflarının da ilgili gayrimenkulün Defter-i Hâkânî’de kaydedilmiş olmasına bağlı olarak mümkün olduğunu, ancak akar nitelikli malların tasarruflarına dair kanuni bir izin bulunmadığı için hazırlanan kanuna ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir.¹⁰ Yani kanunun sadece resmi gerekçesine bakmak bile Beytül-mâl, vakıflar ve ticaret ve sanayi şirketlerinin bu kanundan evvel de tüzel kişilik olarak kabul edilmekte olduğunu görmemizi sağlayarak bize Osmanlı hukuk sisteminde tüzel kişiliklerin varlığının bu kanunla başlatılamayacağını açıkça göstermektedir.

Öte yandan Osmanlı hukuk sisteminin temelini oluşturan İslam Hukuku açısından bakıldığında da genel olarak şahsiyetin sadece gerçek kişi olan insana atfedildiği düşünülse bile, İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren var olan vakıf ve Beytül-mâl kurumlarının istisna olduğunu kabul etmek zorunludur.¹¹ Zira Beytül-mâl ve vakıflar başlangıçtan beri uygulamada borç ve haklara ehliyeti olan birer şahıs gibi davranmış (örneğin mülk edinmiş) ve onların bu faaliyetleri meşru kabul edilmiştir.¹²

Öyleyse 1913 tarihli kanundan evvel gerek İslam pratiği, gerekse Osmanlı

8 İbrahim Hakkı, Hukûk-ı İdâre, Karabek Matbaası, İstanbul 1308, c. II., s. 7.

9 Eşhâs-ı Hükmiyenin Emvâl-i Gayrimenkûleye Tasarruflarına Mahsûs Kanûn-ı Muvakkat, Selanik Matbaası, İstanbul 1327, s. 1.

10 Eşhâs-ı Hükmiyenin Emvâl-i Gayrimenkûleye Tasarruflarına Mahsûs Kânûn-ı Muvakkat, s. 2.

11 Asım Cüneyt Köksal, “Mesuliyetin Fikhi Temelleri”, Sabah Ülkesi, Sa. 50 (Ocak 2017), s. 47.

12 Dönmez, agm., s. 270-271.

pratiği açısından kanunlarla tanımlanmamış da olsa tüzel kişiliğin varlığı açıkça ortadadır. Bu durumda geçmişteki tüzel kişiliklerin varlıklarının tespitinde başlangıç noktası olarak tüzel kişiliğin kanun metninde tanımlanması veya fiilen var olması durumlarından hangisinin esas alınacağı tartışılabilir. Bu hususta mevcut Türk hukuk sisteminde de en üst içtihat organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin *Canea Catholic Church vs Greece* davasında verdiği kararı ve gerekçesini ölçü alabiliriz.

Canea Katolik Kilisesi Yunanistan sınırları içerisinde ve Siroz Adası'nda bulunan bir kilisedir. Kendisinin bir tüzel kişiliğe sahip olmadığı iddiasıyla mülkiyet haklarının ve diğer bazı faaliyetlerinin Yunanistan tarafından engellenmesi sonucu kilise yönetimi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne kadar uzanan bir dava sürecini başlatır. 1997 senesinde Mahkeme'nin verdiği karar bir taraftan Canea Katolik Kilisesi'nin tüzel kişiliğini onaylarken, diğer taraftan da bu konuda esas alınacak hususları beyan etmektedir.

Kararın 39. paragrafında söz konusu kilisenin kendi taşınır ve taşınmaz mallarına malik olduğu, geçmişte kendi adına kayıtlı olarak mülk ve eşya edindiği, noter işlemleri yaptığı, bu işlemlerin 13. yüzyıldan itibaren hem Bizans döneminde hem Osmanlı döneminde hem de Yunanistan tarafından meşru olarak kabul edildiği ve siyasi otoritenin bunları kabul etmiş olmasının tüzel kişiliğin varlığını göstermeye kafi olduğu belirtilmektedir. Özetle karara göre; Canea Katolik Kilisesi tesis edildiği 13. asırdan itibaren Bizans, Osmanlı ve Yunanistan idaresi altında geçen dönemlerde kesintisiz olarak tüzel kişilik vasfına sahiptir ve bu vasfın varlığı ve devamı kanunla kabul edilmeye veya tarif edilmeye bağlı değildir.¹³

Bu hususta son olarak şunu da eklemek gerekir; halen Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan defterlerden 1330/1882 tarihinden itibaren tutulan Esas defterlerinde ve bu tarihten öncesine ait Hazine defterlerinde vakıflarla ilgili kayıtlar, “Şahsiyet Kaydı” adıyla tutulmaktadır. Yani Evkaf Nezareti'ne ait resmi kayıtlarda her vakıf bir “Şahsiyet” olarak kaydedilmektedir.¹⁴

Konuyu bu çerçevede ele aldığımızda 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun aralarında ayırım yapmaksızın mülhak, mazbut ve yeni vakıflar ile cemaat vakıfları ve esnaf vakıfları hakkındaki “Vakıflar özel hukuk tüzel kişiliğidir” ifadesi, mevcut bütün

13 European Court of Human Rights, 16 December 1997, 143/1996/762/963.

14 Vakıflar Genel Müdürlüğü, “Vakfiye Arşivi”, <https://www.vgm.gov.tr/vak%C4%B1f-i%C5%9Flemleri/vak%C4%B1f-kay%C4%B1tlar%C4%B1-ar%C5%9Fivi/vakfiye-ar%C5%9Fivi>, erişim 1 Mayıs 2018.

vakıfların kuruldukları andan itibaren tüzel kişilik vasfını taşıdıklarını ifade eder. Nitekim halen mazbut veya mülhak statüde olan vakıfların malları Osmanlı döneminde kendi adlarına kaydedilmiştir.¹⁵ Buna ilaveten 16. yüzyıldan itibaren yaygın bir şekilde var olan para vakıflarının borç verme işlemleri yapıldığı ve bu işlemlerde alacaklı kişinin bizzat vakfın kendisi olduğu da bilinmektedir. Vakıfların borçlanma ve borç ödeme işlemleriyle alakalı konular bazen bu alanda yazılmış eserlerde müstakil bir bölüm oluşturur.¹⁶ Haliyle mülk edinme, borç alma ve verme, yeniden menkul ve gayrimenkul edinme gibi işlemleri yapan vakıf kurumları Osmanlı hukuk sistemi içerisinde var olan ve bu varlıklarını halen devam ettiren birer tüzel kişiliklerdir.

Buraya kadar olan kısımda tüzel kişiliğin varlığı hususunu tartıştık. Ancak bizim konumuz tüzel kişiliğin varlığını tartışmak değil, zaten var olduğunu kabul ettiğimiz vakıf tüzel kişiliklerinin teşekkül süreçlerine dair bazı hususları ele almaktır. Bunun için de Köprülü Mehmed Paşa, Ayşe Hanım, Köprülü Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa Paşa, Köprülüzade Abdullah Paşa vakıfları ile Evkâf-ı Müstesnâ'dan Hz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Vakfı'nı, tüzel kişilik niteliği açısından inceleyeceğiz.

Vakfın var olması, vakfedenin malını vakfetme konusundaki irade beyanı ve bu beyanla birlikte vakfedilen malın vakfedenin mülkiyetinden çıkmasıyla olur.¹⁷ Bu durum ise vakfiyenin mahkeme huzurunda ve şahitler eşliğinde kayda alınması ile mümkündür.¹⁸ Yani vakfiyenin mahkeme tarafından tasdik edilme anı vakfın bir kurum veya tüzel kişilik olarak teşekkül etme anıdır.

Ele alacağımız vakıflardan Köprülü Mehmed Paşa'nın ilki 18 Receb 1070 (30 Mart 1660), ikincisi 1 Zilhicce 1071 (28 Temmuz 1661) tarihli olmak üzere iki ayrı vakfiyesi mevcuttur.¹⁹ Vakfiyelerin her ikisinde de muhtelif hayır müesseseleri ihdas edilmiş, ayrı ayrı akar nitelikli mallar vakfedilmiş, tayin edilen görevliler ve maaşları tespit edilmiş ve nihayet vakfın idaresi yani mütevellilik görevi her iki vakfiyede de öncelikle oğlu Fazıl Ahmed Paşa'ya, onun vefatını müteakip ise kendi sulbünden gelecek olan erkek evlatlarının ekber ve erşed olanına şart edilmiştir.²⁰

15 Ali Haydar Efendi, Şerh-i Cedîd li-Kânûni'l-Arâzî, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1319, s. 38.

16 Ali Haydar Efendi, Tertübüs-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1340, s. 596.

17 Ömer Hilmi Efendi, İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf, Matbaa-i Amire, İstanbul 1307, s. 13.

18 Ömer Hilmi Efendi, *age.*, s. 8.

19 Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr.1 ve nr. 3.

20 Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, nr.1, vr. 36a.

Vakfin kuruluşu vakfiye ile olduğuna ve elimizde iki ayrı vakfiye bulunduğuna göre, Köprülü Mehmed Paşa tarafından tesis edilmiş iki ayrı vakıf mı vardır? Yoksa bu iki vakfiye tek bir tüzel kişilik mi oluşturmaktadır? Uygulamada Köprülü Mehmed Paşa'ya ait iki ayrı vakfin varlığı söz konusu değildir. Zira müteakip yıllarda tutulmuş bu vakfa ait muhasebe defterlerinde, Mehmed Paşa tarafından vakfedilen akar ve hayratın muhasebesi tek bir vakfin varlığını göstermektedir. Bütün gelirler, ilgili gelir kaynağı hangi vakfiye ile vakfedilmiş olursa olsun bir arada değerlendirilmiş ve bütün hayrat harcamaları da tek bir vakıf adına icra edilmiştir.²¹

Buradan, vakfiyelerin ikincisinin ilk vakfiyeye zeyil niteliğinde kabul edildiği ve ikinci vakfiyenin yeni bir müessese teşkil etmediği sonucunu çıkarabiliriz. Bunu sağlayan durum ise iki ayrı vakfiye ile teşekkül eden mal topluluğunun aynı kişi tarafından idaresini sağlayan vakıf şartıdır. Nitekim ikinci vakfiyenin mütevellilik ile ilgili esasları düzenleyen bölümündeki ifadelerde sadece bu vakfiyenin içeriğinde yer alan mal topluluğu değil daha önce vakfedilmiş olanlar da kastedilerek, “*Âmme-i evkâfıma ekber ve erşed evlâdımдан meşharu’l vüzerâ-yı kirâm kebîr-i küberâ-yı fihâm oğlum Ahmed Paşa mütevellî olup... Ve kendiden sonra tevliyet-i mezbûre batn-ı evvelde olan ebnâmin ekber ve eslah ve erşedi batnen ba‘de batnün minvâl-i muharrer üzere mütevellî ola*”²² denilerek Mehmed Paşa'nın bütün vakıflarının tek bir müessese halinde idare olunacağı belirtilmiştir.

İki ayrı vakfiye ile vakfedilen mal topluluğunun bir arada ve tek bir müessese olarak kabul edileceğini gösteren ikinci ibare de yine ikinci vakfiyede, evladiyet ücretleriyle ilgili şartların beyan edildiği kısımda yer almaktadır. Bu kısımda kendilerine evladiyet ücreti ödenecek kişiler olarak eşi Ayşe Hanım ile kızları Saliha, Hatice ve Fatma'yı zikreden Mehmed Paşa, ilk vakfiyesinde de kendilerine evladiyet ücreti tahsis ettiği bu kişilerin “cümle-i evkafından” alacakları toplam ücretin haddini belirlemekte ve böylece her iki vakfiye ile vakfedilmiş olan mal topluluğunun idare ve muhasebesini bir araya getirmektedir.²³

Daha önce de işaret etmiş olduğumuz gibi Köprülü Mehmed Paşa Vakfı'nın idare ve muhasebesi bu esaslar çerçevesinde, tek bir vakfın idaresi olarak yürütülmüştür. Bu durum bize her vakfiyenin müstakil bir tüzel kişilik tesis etmediğini

21 Defter-i Vezâif-i Vakf-ı Merhûm Köprülü Mehmed Paşa, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 45; Köprülü Mehmed Paşa Vakfı Muhasebe Defteri, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 65.

22 Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, nr. 3, vr. 45b.

23 Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, nr. 3, vr. 46a.

göstermektedir. Ele aldığımız örnekte, müstakil bir tüzel kişilik tesis etmeyen ve zeyil niteliğinde olan vakfiye ile ilk vakfiyenin aynı kişiye ait olması söz konusudur. Ancak bu durumun dışında kalan örnekleri de ele alacağız.

Ayşe Hanım, Köprülü Mehmed Paşa'nın eşi ve Fazıl Ahmed ve Mustafa Paşa'nın da anneleridir. Elimizde Ayşe Hanım'a ait olarak da üç adet vakfiye mevcut. Bunların ilki 1085 (1675), ikincisi 1102 (1690) ve üçüncüsü de 1107 (1695) tarihlidir.²⁴ İlk vakfiyede Ayşe Hanım hayrat ve akar nitelikli vakıf emlakini ve tayin ettiği görevlilerle maaşlarını belirledikten sonra vakfın idaresini kardeşinin çocuğu olan Hüseyin Efendi'ye, onun vefatını müteakip diğer kardeşinin oğlu Ali Ağa'ya ve onun da vefatından sonra kendisinin yaşça en büyük olan erkek evladına bırakmıştır.²⁵

Ayşe Hanım'ın daha sonra düzenlenen vakfiyelerinde, mütevellilik ile ilgili yeni bir düzenleme yapılmadığını, sadece vakfa ait akarların artışıyla beraber müteveli ücretinin de arttığını görüyoruz. Yani tıpkı Mehmed Paşa'da olduğu gibi burada da üç ayrı vakfiye, üç ayrı tüzel kişilik manasına gelmemektedir. Nitekim Ayşe Hanım Vakfı'na ait muhasebe defterlerinde, vakfedilmiş olan emlakın muhasebesinin de tek vakıf itibar edilerek yürütüldüğünü görüyoruz.²⁶

Köprülü Mehmed Paşa'dan sonra sadrazamlık makamına gelen ve Köprülü ailesine mensup ikinci sadrazam olan Fazıl Ahmed Paşa'nın bizzat tescil ettirdiği bir vakfiyesi mevcut değildir. Ahmed Paşa'nın biraderi Fazıl Mustafa Paşa, kardeşinin vefatını müteakip, Ahmed Paşa'nın vakfetmek üzere hazırladığı ancak vefatı sebebiyle vakfiye hazırlatarak tescile fırsat bulamadığı mallarını, onun adına tescil işlemini icra etmek suretiyle vakfetmiştir. Mustafa Paşa bu durumu vakfiyenin ilgili satırlarında Ahmed Paşa'nın vakfetmek üzere hazırladığı emlaki sayarak bunların zaten vakıf amaçlı olarak kullanılmaya başlandığını, Ahmed Paşa'nın vefatını müteakip mirasının eşleri, iki kız kardeşi ve kendisine intikal ettiğini, bütün varislerin birbirlerini ibra ve aralarında herhangi bir anlaşmazlık konusu kalmadıktan sonra kardeşinden kendisine “mülk” olarak intikal eden, ancak fiili kullanımları sebebiyle vakfedilmeleri gereken malları vakıf olarak tescil ettirmek üzere gereken işlemleri yaptığını söyleyerek ifade etmektedir.²⁷

24 Ayşe Hanım Vakfiyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 11.

25 Ayşe Hanım Vakfiyesi, vr. 4a.

26 Muhasebe Defteri, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 339.

27 “...dârul kurrâyi ve medreseyi ve hücerâtu emlâkinden ifrâz ve tâlim ve taallüme izin verip tâlim ve taallümde dahi bulunulmağla vakfi lâzım gelüb menâzil ve hân dahi emlâkinden ifrâz ve iskân-ı nuzûle izin verüb menâzil-i mezbûrede erbâbı sâkinler olup ve hân-ı mezbûrda ebnâ-yı

Vakfiyedeki ifadelerden anlaşıldığına göre tescil işlemi yapılmamış olmasına rağmen mektep, medrese, kütüphane, cami, görevlilerin ikamet edeceği meşrutalar, han ve çeşmeler umumi istifadeye açılmış ve Fazıl Ahmed Paşa aslında bu yolla bu emlak kendi mülkü olmaktan çıkarmıştır. Ancak vakfiyenin yazılmamış olması durumun resmi kabul görmemesi sonucunu doğurmuş ve bu emlak de miras olarak Paşa'nın varislerine paylaştırılmıştır. Varislerin ittifakıyla Mustafa Paşa, biraderinden kendilerine intikal eden malvarlığını vakıf olarak tescil ettirir.²⁸

Bu vakfiyede dikkat çeken husus Mustafa Paşa'nın kardeşinin vakfettiği malları tescil ettirirken, kendisinin de birtakım ilavelerde bulunmasıdır. Bu durumu, kardeşinin vakfettiklerini saydıktan sonra kendi eklediklerini ayrıca beyan ederek yapar. Mesela Fazıl Ahmed Paşa'nın vakfettiği toplam 1031 adet kitabı tek tek saydıktan sonra kitaplardan nasıl istifade edileceğini, hâfız-ı kütüplerin görevleri ve kitapların ödünç verilme şartlarını sıraladıktan sonra “yine kendi kütübümden...” diyerek kendisinin ilave ettiği kitapları da saymaya başlar. Bu kısımda da 357 adet kitabı yine aynı kütüphaneye ilave eder ve yeniden aynı istifade yollarını, hâfız-ı kütüplerin görevlerini ve ödünç verme şartlarını tekrar eder.²⁹ Fazıl Mustafa Paşa'nın, kardeşinin hazırlamış olduğu emlake birtakım ilavelerde bulunduğu bu vakfiye dışında müstakil bir vakfiyesi mevcut değildir.

Bu durumda vakıf doğal olarak Fazıl Mustafa Paşa tarafından tescil ettirildiği an itibarıyla var olmuş kabul edilebilir. Bu vakfiye ile tesis olunan vakıf, evkak kayıtlarında genellikle Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa Paşa Vakfı yahut sadece Fazıl

sebil mürûr ve kuyûd edüp ve miyâh-ı müsebbeleden şürb ü intifâ-ı enâm sıbgat ediğ evkâf-ı mezbûra lüzûm geldikten sonra yine müşârun ileyh hazretlerinin azîmet-i şerifleri zeyl-i sahîfede mezkûr olan akarât ve menkûlâtun tertib-i vakfî ve tâyin-i harc ve sarfî üzere iken takdîr-i Rabbânî ömrü vefâ etmeyüp civâr-ı Rahmet-i Rahmân'a intikâl buyurduklarında verâseti alâ tarîkî'l-ırs ve'l inhisâr 4 zevce-i metrûkelerine ve vâlide-i mükerrermelerine ve bana ve iki kızkarındaşlarına münhasıra olmakla müteveffâ-yı mezbûrun cemî' akâr ve menkûl ve nukûd ve hallî ve arûz ve inâs-ı beyt ve evânî-i nühasiye ve gayr-ı nühasiye ve bi'l-cümle ism-i mâl itlâk olunur kalîl ve kesîr, celîl ve hakîr cemî' terekesinden her biri yedimde olan 1088 Muharrem'inde mahmiye-i İstanbul'da Mahmud Paşa mahkemesinde nâibü's-şer' olan Muhammed Efendi imzâsıyla mümzî ve 1089 Saferü'l-Hayr'ında mahkeme-i mezbûrede nâibü's-şer' olan İbrâhim Efendi imzâsıyla mümzî hüccet-i şer'iyye nâtika olduğu üzere alâ tarîkî't-tehâric-i şer'î her birini istifâ eyleyüp âmm-i mirâsa müteallik cemî' deâvî ve mutâlebâtan ve muhâsamâttan her birimiz âharı ibrâ-i âmm ile ibrâ eyledikten sonra merhûm u mezbûrun tâyin-i masârif edeceği evkâfı ihyâ ve vezâif-i mürtezika ve sâir masârif için terekesinden benim hisse-i irsiyeme tâyin ve tahsîs olunan...” Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 4, vr. 2a.

28 Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa Paşa Vakfiyesi, vr. 2a.

29 Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa Paşa Vakfiyesi, vr. 46a.

Ahmed Paşa Vakfı olarak kaydedilir. Vakfın idaresiyle ilgili şartlarda yine erkek evlat soyundan gelen ekber ve erşed evlat şartı zikredilmiştir. Bu durumu Köprülü Mehmed Paşa Vakfı ile beraber değerlendirdiğimizde karşımıza şöyle bir netice çıkıyor: Mehmed Paşa'nın iki erkek evladından Fazıl Ahmed Paşa evladı olmadan vefat etmiştir. Haliyle Mehmed Paşa'nın erkek evladından devam edecek sulbü Fazıl Mustafa Paşa ve onun evlatlarını ifade eder. Fazıl Mustafa Paşa'nın ekber ve erşed evladı aynı zamanda Mehmed Paşa'nın da ekber ve erşed evladı demektir. Yani aslında uygulamada Köprülü Mehmed Paşa Vakfı'nın mütevellisi ile Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa Paşa Vakfı'nın mütevellisi her zaman aynı kişi olacaktır.

Uygulamada kendiliğinden ortaya çıkan bu duruma rağmen bu vakıfların gelir ve harcamaları asla birbirine karıştırılmamış, sürekli aynı kişi tarafından idare olunsalar bile iki ayrı vakıf olarak muamele görmüşlerdir. Bu iki vakfa ait muhasebe kayıtları ve defterler ayrı ayrı tutulmuş, evladiyet hesapları ayrı ayrı yapılmış, hatta aynı hayır işini beraber ifa ettiklerinde bile kurumsal yapılarının müstakil niteliği korunmuştur. Mesela vakfın gelirinden Haremeyn-i Şerîfeyn fukarasına her sene dağıtılmak üzere belirli bir miktarın gönderilmesi iki vakfiyede de yer alan hayır şartları arasındadır. Hatta gönderilme biçimleri de aynıdır; Surre-i Hümayûn Emîni'ne teslim edilecek olan para Mekke'de ve Medîne'de, orada görevli kadıların kontrolünde olarak dağıtılır. Aynı müteveli tarafından, aynı kişiye teslim edilerek, aynı yere gönderilen ve aynı kişilere aynı usulle dağıtılan paranın kayıtları Mehmed Paşa Vakfı ile Fazıl Ahmed Paşa Vakfı için ayrı defterlere kaydedilmiştir.³⁰ Bu durum günümüz ifadesiyle, tüzel kişilik anlayışının son derece titiz bir biçimde korunduğunu açıkça göstermektedir.

Söz konusu durum Evkaf Nezareti'nin kuruluşundan sonra değişmiş, Köprülüler tarafından surre ile Haremeyn'e gönderilen paralar tek muhasebe defterinde kaydedilmeye başlamıştır. Burada Köprülü evkafına mahsus hususi bir durum vardır; *İthâfu'l-Ahlâfta* da özellikle belirtildiği gibi cari hukukla asla telif edilemeyecek bir uygulamaya maruz kalan Köprülü evkafının diğer muhasebe kayıtları -gelirler, kira sözleşmeleri, vazifelilerin maaşları gibi- her vakıf için ayrı tutulmaya devam etmesine rağmen Haremeyn'e gönderilen paranın muhasebesinin tek kayıt defterinde tutulması³¹ Köprülü Evkafı ile ilgili özel bir konu olduğundan bunun üzerinde durmayacağız.

30 Köprülü Mehmed Paşa Vakfı Muhasebe Defteri, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 65; Fazıl Ahmed Paşa Vakfı Muhasebe Defteri, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 104.

31 Ömer Hilmi Efendi, *age.*, s. 9.

Köprülüzade Abdullah Paşa Vakfı, ele alacağımız vakıflar arasında Köprülü ailesine ait olan son vakıftır ve bizzat bahsettiğimiz şahsiyet-i maneviye meselesiyle alakalı son derece dikkat çekici bazı unsurlar içermektedir. Vakfiye 25 Cemâziyelevvel 1133/24 Mart 1721 tarihlidir. Abdullah Paşa'nın Diyarbakır Valiliği görevini yürüttüğü bu tarihte, Paşa'nın eşi ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kızı olan Zübeyde Hanım vefat eder ve Câmî'ü'n Nebî adıyla anılan caminin haziresine defnedilir. Vakfiyede anılan hayır şartlarının büyük bir kısmı bu türbe ve cami merkezli hayır işleridir. Caminin iki tarafından geçen yolların ve çevredeki mahallenin temizliğinin yapılması, inşa edilen buzhanede kar depolanarak yaz aylarında buzlu şerbet ve su dağıtımı gibi hayır işlerinin yanında türbenin bakımının nasıl yapılacağı, perdelerin nasıl temizleneceği ve yenileneceği, tezyinatların tamiri ve korunması gibi birçok husus ayrıntılı bir şekilde vakfiyede ele alınmaktadır.³²

Abdullah Paşa, Fazıl Mustafa Paşa'nın oğlu olması sebebiyle aynı zamanda Köprülü Mehmed Paşa Vakfı'nın ve Fazıl Ahmed ve Mustafa Paşa Vakfı'nın da mütevellisidir. Zaten bunu da vakfiye metninde görebiliyoruz. Kendisi de vakfının mütevellilik vazifesini “Köprülü Mehmed Paşa Vakfı'nın mütevellisi olan kişi aynı zamanda benim vakfımın da mütevellisi olacaktır” diyerek şart etmiştir. Nitekim pratikte ekber ve erşed evlat şartının bu silsiledeki vakıfların idaresinin aynı kişide toplanması sonucunu doğurduğunu da biliyoruz.

Vakfiyede konumuzla alakalı olan kısım, vakfin akarlarının sayıldığı bölümde karşımıza çıkan bir kiralama ilişkisidir:

“cedd-i büzürgvârım merhûm ve mağfûrun-leh Vezîr-i âzam-ı sâbık Köprülü Mehmed Paşa aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân Hazretleri'nin evkâf-ı şerifesi müstemilâtından İdlîbü's-Suğrâ kasabası dâhilinde bi-hesâb-ı terbi'î 2960 zırâ arsa-yı vakf mergûbun-fihâ olmayup hâliye kalmakla tevliyetim hasebiyle vakf-ı şerîfe enfa' ve evlâ olmak üzere cânib-i vakf-ı mezbûra senevî 600 akçe icâre-i zemîn vermek üzere kendi mâlîmdan üzerine binâ eylediğim 13 bâb mahzen ve 23 bâb dekâkîni müstemil mülk-i sahîhim olan arastayı cümle tevâbi' ve levâhıkıyla ve yine civârında vâki vakf-ı merkûmun bi-hesâb-ı terbi'î 135 zırâ arsa-yı hâliyesi üzerine cânib-i vakfa senevî yalnız 30 akçe icâre-i zemîn vermek üzere kezâlik kendi mâlîmdan binâ eylediğim hân-ı sagîri...”³³

32 Abdullah Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 5.

33 Abdullah Paşa Vakfiyesi, vr. 5b-6a.

Bahsettiğimiz gibi, Abdullah Paşa bu tarihte Köprülü Mehmed Paşa Vakfı ile Fazıl Ahmed ve Mustafa Paşa Vakfı'nın mütevellisidir. Zaten metinde kendisi de bunu beyan ediyor. İdlübü's-Suğrâ'da, Mehmed Paşa'nın vakfettiği gayrimenkuller arasında olan, ancak o zamana kadar herhangi bir rağbet görmeyip boş kalmış olan bir arsa mevcut. Abdullah Paşa bu arsa üzerine, kendi tesis ettiği vakfa akar olmak üzere bir arasta inşa ederken bunun, bahsedilen vakıf için de (Köprülü Mehmed Paşa Vakfı) en faydalı ve en iyi değerlendirme olduğunu düşünüyor. Zira buraya inşa ettiği arastanın gelirinden Mehmed Paşa Vakfına senelik 600 akçe zemin kirası ödenecektir. Yine bu arastanın civarında Mehmed Paşa Vakfı'na ait olan boş arsa üzerine de küçük bir han inşa ederek ikinci arsa için de senelik 30 akçe zemin kirası ödenmesini şart ediyor.

Abdullah Paşa bizzat Mehmed Paşa Vakfı'nın mütevellisi olduğu gibi, koyduğu vakıf şartı gereği, kendisinden sonra da Mehmed Paşa Vakfı'nın ve Abdullah Paşa Vakfı'nın mütevellileri her zaman aynı kişi olacaktır. Ancak aynı kişinin yönetiminde toplanan bu vakıflardan Abdullah Paşa Vakfı, arastadan ve handan elde edeceği gelirlerden, arsa sahibi olan Mehmed Paşa Vakfı'na zemin kirası ödeyecektir. Bu durum aynı kişinin elinde olsalar ve beraber idare edilseler bile iki müessesenin menfaatlerinin birbirinden açık bir şekilde ayrıldığı ve kurumların bağımsızlığının korunduğunu ortaya koymaktadır.

Bir tüzel kişiliğin temel unsurunun borç ve haklara ehil olmak olduğu düşünülürse, burada kira yükümlülüğü altına giren Abdullah Paşa Vakfı ile arsası kiraya verilen ve alacaklı olan Mehmed Paşa Vakfı'nın, idarecilerinin şahsından ayrı ve müstakil olarak, kendi menfaat ve yükümlülüklerine sahip iki tüzel kişilik (Şahsiyet-i maneviye) vasfı taşıdığı görülmektedir.

Köprülü ailesine ait mezkur vakıflardan hareketle vakıf kurumunda tüzel kişiliğin teşekkül süreciyle ilgili şu sonuçlara varmamız mümkündür: Vakıf tüzel kişiliklerinin teşekkülünde, vakfiyenin tescili ilk adımdır. Ancak bazen bir kişinin muhtelif vakfiyeleri mevcut olabilir. Bu durumda, Mehmed Paşa ve Ayşe Hanım örneklerinde olduğu gibi, yeni bir müessese vaz etmek yerine daha önceki vakfın malvarlığına eklemeler yapılması ve yeni bazı şartlar ilave edilmesi söz konusuysa müteaddit tüzel kişilikler teşekkül etmemekte, sonradan yazılan vakfiye zeyil niteliğinde olmaktadır.

Daha önce kurulmuş olan bir vakfa ilave niteliği taşımayıp müstakil olarak kurulan vakıflar, aynı kişiler tarafından idare olunsalar bile kurumsal bağımsızlıklarına sahiptirler. Mülkiyet kayıtları ve muhasebeleri müstakil olarak tutulmaktadır.

Bir vakfiye birden fazla kişinin hayrat ve akar olarak vakfettiklerini içerebilir. Ancak bir vakfiye ile birden fazla tüzel kişilik teşekkül etmemektedir.

Teşekkül eden tüzel kişilikler, kendi menkul ve gayrimenkul varlıklarına tasarruf konusunda tamamen müstakildirler. İki veya daha fazla vakfın malları birbirine karıştırılmaz ve harcama kayıtları müstakilen tutulur.

Buraya kadar ele aldığımız vakıfların tamamı özel bir nitelik taşımayan ve aynı ailenin fertleri tarafından tesis olunmuş vakıflardı. Ancak Osmanlı döneminde bir de müstesna vakıflar olarak anılan vakıflar vardır. Toplam sayıları sekiz adet olan bu vakıfların dördü eizze (azizler), dördü de guzât (gaziler) evkafı olarak bilinir. Eizze Evkafı Hacı Bayrâm-ı Velî, Hacı Bektaş-ı Velî, Abdülkâdir-i Geylânî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî vakıflarıdır. Guzât Evkafı ise Gâzi Evranos Bey Evkafı, Gâzi Mihâl Bey Evkafı, Gâzi Ali Bey ve Gâzi Süleyman Bey Evkafıdır. Bu vakıfların idari yapıları istisnai bazı özellikler taşır.³⁴

Müstesna vakıflar üzerinde Evkaf Nezareti veya başkaca bir idarenin müdahale hakkı yoktur. Bunlar üzerinde denetim sadece adli yolla yapılabilir ve bu da şikayete bağlı olarak görülen davalardan ibarettir. Nitelikleri itibarıyla de diğer vakıflardan farklı bazı özellikler taşıyan bu müesseselerin şahsiyet-i maneviyeleri (tüzel kişilikleri) ile ilgili meseleleri Eizze Evkafı arasında sayılan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Vakfı üzerinden ele alacağız. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Vakfı kısaca Celâliye Vakfı yahut Evkaf-ı Celâliye ismiyle de anılmaktadır.

Celâliye'nin kaydedildiği en eski belgelerden birisi 888/1484 tarihli tahrir defteridir.³⁵ Defterin ilk sayfasında Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Dergahı ve Türbesi Vakfı'nın şeyhlik cihetinin Sultan'ın izni ile Mehmed Çelebi tasarrufunda, nezaret vazifesinin ise Seyyid Mahmud uhdesinde olduğu kayıttır.³⁶

Celâliye Vakfı'nın kuruluş belgesi niteliğinde olan bir vakfiye halihazırda mevcut değildir. Bu durumda vakfiye yerine kaim olabilecek mahkeme kararı, ferman yahut berat gibi belgelerle vakfın hayır şartları ve idari yapısına dair hüküm verilebilmektedir. Celâliye'nin elde bulunan bir vakfiyesinin olmadığı, ele alacağımız 1904 tarihli mahkeme kararında da zikredilmektedir.³⁷

1904 yılında, Celâliye'nin vakıf evlatlarından yani Hazret-i Mevlânâ'nın sülalesinden Selâhaddîn Efendi, Mehmed Tevfik Efendi, Hidâyetzade Kudret

34 Müstesna Vakıflarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Hilmi Efendi, *age.*, s. 10.

35 Tahrir Defteri, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. 111.

36 Tahrir Defteri, vr. 1a.

37 VGM Arşivi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), VGMDEFTER, 618, s. 101-105.

Efendi ve Mustafa Çelebi, vakıf gelirlerinden Celâliye'nin masrafları ve rakabe giderleri çıkıldıktan sonra kalan paranın Hazret-i Mevlânâ'nın soyundan gelen kişiler arasında kadınlara bir ve erkeklere iki hisse düşecek şekilde dağıtılmasının gerekli olduğu, ancak o sırada Celâliye Vakfı Mütevellisi olan Abdülvahid Çelebi'nin bu evladiyet ücretlerini adil bir şekilde dağıtmadığı iddiasıyla dava açarlar.

Dava içeriğinde vakıfla ilgili birçok konu tartışılır. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli kişiler tarafından vakfedilmiş gayrimenkuller ayrı ayrı ele alınır. Ancak nihai olarak mahkeme elde Celâliye'ye ait bir vakfiye mevcut olmadığından, kadim teamüllerle hüküm verileceğini beyan ederek, farklı kişiler tarafından farklı şartlarla ve farklı zamanlarda vakfedilmiş olan ve tamamı Celâliye Vakfı'na ait olan gelirlerin, vakfedilirken konulmuş hayır şartlarının ifasından sonra kalan paranın evlatlara dağıtılacağına, bu yapılırken vakfiyelerin şartlarına göre malların bazılarında kadın ve erkek evlatlar arasında eşit dağıtım yapılacağına, bazılarında kadınlara bir, erkeklere iki hisse verileceğine, bazılarında ise sadece erkek evlatlara ödeme yapılacağına, bütün bu konularda Celâliye Mütevellisinin tek yetkili olduğuna karar vermiştir.³⁸

Dava içeriğinde de görüleceği üzere Celâliye'ye ait gelir kaynakları farklı zamanlarda, farklı kişiler tarafından yapılan eklemelerle sürekli artmıştır. Ancak mahkeme bu vakfedilen malların hepsini sadece Celâliye Vakfı'na ait mal topluluğu olarak değerlendirmiştir. Celâliye Vakfı Hazret-i Mevlânâ'dan beri vardır. Tarih boyunca birçok şahsın vakfiyeleriyle eklenen mallar yeni tüzel kişilikler oluşturmamış, bütün mal topluluğu sadece Celâliye ismiyle anılan bir tek şahsiyet-i maneviyeye ait olarak değerlendirilmiştir. Bu hususta sadece Abid Çelebi Vakfı ile ilgili özel bir istisna mevcuttur ve bu özel durum ayrıca ele alınacaktır.

Mahkeme kararından yaptığımız bu çıkarımın, daha önceki dönemlere ait uygulamalarla örtüşüp örtüşmediğini kontrol etmek için Celâliye Vakfı'na ait muhasebe defterlerine baktığımızda da durumun tam olarak bu şekilde cereyan ettiğini görebiliyoruz.

Örnek olarak, Konya'da Hazret-i Mevlânâ Dergahı'nın arşivinde bulunan 18 numaralı zarf içindeki maaş kayıtlarını ele alabiliriz. 21 Safer 1136/20 Kasım 1723 tarihli maaş kayıt evrakının başlığı *Sûret-i Vazîfe-horân-ı Hidemât-ı Evkâf-ı Şerîf-i Âsitâne-i Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Kuddise sırruhu'l-azîz der-Konya*³⁹

³⁸ VGM Arşivi, VGMDEFTER, 618, s. 105.

³⁹ Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, ZARF, nr. 18.

yani Konya'da Hazret-i Mevlânâ Dergahı Evkaf'ında görevli kişilerin hizmetleri karşılığı aldıkları maaşların suretidir.

Evrakı incelediğimizde görevlilerin çeşitli guruplar halinde listelendiklerini görüyoruz. İlk sırada Medrese ve Cami görevlileri, ikinci sırada türbede görevli cüzhanlar, üçüncü sırada devirhanlar, dördüncü sırada dergahın yanında bulunan, Sultan Süleyman Han Cami ve Mektebinin görevlileri, beşinci sırada Mevlevîhâne görevlileri, altıncı sırada Matbah-ı Şerif görevlileri, yedinci sırada Vakıf zabıtları ve sekizinci sırada duâgûyân-ı vakıf olarak anılan şahıslar yer almaktadır. Belgede Sultan Süleyman olarak yazılmış olmasına rağmen, burada kastedilenin Yavuz Sultan Selim Camii ve Mektebi olduğunu düşünüyoruz. Çünkü dergahın hemen önündeki cami bilindiği gibi Sultan Selim Camii'dir.

Maaş kayıtlarında, Celâliye'ye sonradan eklendiğini bildiğimiz en azından bir adet müessese mevcuttur; Sultan Selim Camii ve Mektebi. Metinde imla hatası olmasa ve doğru isim Sultan Süleyman Camii ve Mektebi olsa da bu durum değişmez. Halbuki ortada sadece bir vakfa, Celâliye'ye ait bir maaş cetveli mevcuttur. Yani sonradan vakfedildiğini bildiğimiz cami ve mektep ikinci bir tüzel kişilik olarak ele alınmamış, Celâliye'ye yapılmış bir ek olarak muamele görmüştür.

Ele aldığımız 1904 tarihli mahkeme kararında verilen hüküm ile maaş defterinde gördüğümüz uygulama bu açıdan tam olarak örtüşmektedir. Yani kurucusunun Hazret-i Mevlânâ olduğunu kabul ettiğimiz Celâliye Vakfı, uygulamada tek bir vakıf olma özelliğini kaybetmemiş, dergaha ve müstemilatına çeşitli gelir kaynakları ve bunlarla ifa edilecek yeni hizmetler ekleyen muahhar vakfiyeler yeni tüzel kişilikler teşekkül ettirmemiş, sadece zeyil hükmünde ele alınmıştır.

Farklı zamanlarda ve farklı kişiler tarafından vakfedilen gayrimenkullerin, daha önceden var olan bir tüzel kişiliğin varlığına eklenmesi ve yeni bir tüzel kişilik ortaya çıkarmaması nasıl mümkün olabilir? Bunun anlaşılabilmesi için, belki yüzlerce örnek arasından, birkaç vakfiyeyi incelemek gerekmektedir. Ele alacağımız vakfiyelerden ilki Abid Çelebi Vakfiyesi'dir.

Abid Çelebi, Hazret-i Mevlânâ'nın soyundan Cemâleddîn Çelebi'nin oğludur. Hicri 903 (M. 1496-97) senesinde İstanbul'da vefat etmiştir.⁴⁰ Abid Çelebi'nin vakfiyesinde bahsedilen gayrimenkullerin isimlerini, yukarıda bahsettiğimiz mahkeme tutanağında görebiliyoruz. Örneğin vakfiyede bahsi geçen köylerden Kayıyüğü Köyü'nün gelirleri de mahkemede tartışma konusu olmuş ve

40 Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmâni, Matbaa-i Amire, İstanbul 1311, c. 3, s. 362.

mahkeme bu köy hakkında da karar vermiştir. Ancak mahkeme kararında bu gayrimenkullerin Abid Çelebi Vakfı'ndan oldukları özellikle vurgulanmıştır. Abid Çelebi Vakfı “Celâliye Mülhakâtından” bir vakıf olarak ifade edilmiştir. Yani aslında Abid Çelebi Vakfı, asıl müessese olan Celâliye'ye bağlı ikincil bir müessesedir.⁴¹ Nitekim Abdülvahid Çelebi'nin vefatını müteakip şeyhlik ve mütevellilik görevlerine tayin edilen Abdülhalîm Çelebi, Abid Çelebi Vakfı'na da ayrıca müteveli tayin edilmiştir.⁴²

Bu durumu sağlayan temel husus vakfiyenin mütevellilikle ilgili şartlarında ortaya konulan iradedir. Abid Çelebi mütevellilik görevini önce kayd-ı hayat şartıyla kendi uhdesine almış, kendisinin vefatından sonra ise sırasıyla eşi Sitti Hatun'un ve kız kardeşi Ayşe Hatun'un müteveli olmalarını şart koşmuş, onlardan sonra ise mütevellilik görevinin Hazret-i Mevlânâ Dergahı Şeyhi olan kişilere ait olmasını irade etmiştir.⁴³ Yani Abid Çelebi vakfettiği malların doğruca Celâliye'ye eklenmesini değil, müstakil bir vakıf olarak öncelikle eşi ve kızı tarafından idare edilmelerini, onlardan sonra idarenin Celâliye Mütevellisi olan zata kalmasını irade ederken aslında vakfının istiklalini de temin etmiştir.

Ancak bu durum Celâliye bütünlüğü içinde tespit edebildiğimiz tek örnektir. Celâliye'nin malvarlığını teşkil eden ve Hazret-i Mevlânâ'dan sonra kaleme alınmış diğer vakfiyelerde durum farklıdır. Mesela Ahmed Adil Çelebi'nin dergaha ekmek fırını vakfettiği vakfiyedeki ibare, “...ve bir taraftan tarîk-i âmın ile mahdûd bir bâb kârgâr mülk etmekçi dükkânını hasbeten-lillâh vakf ve Evkâf-ı Celâliye'ye ilhâk edip şöyle şart ve ta'yîn eylemiştir” şeklindedir. Yani vakfettiği malvarlığını doğrudan doğruya Celâliye'nin bir parçası olmak üzere vakfetmiştir. Nitekim vakfettiği gayrimenkulün tevliyetini de doğrudan doğruya Celâliye Mütevellisi ve Dergah-ı Şerîf Postnişini olan kişilerin tasarruf etmesini irade etmiştir.⁴⁴

Yine aynı şekilde dergaha kiraya verilecek dükkan vakfeden Osman Vehbî Dede de aynı ifadeyi kullanarak vakfettiği malvarlığını Celâliye'ye ilhak etmiş ve mütevellilik görevini de yine dergahın şeyhi ve doğal olarak da Celâliye'nin mütevellisi olan zata bırakmıştır.⁴⁵

41 Mevlânâ Müzesi Arşivi, ZARF, NR. 67.

42 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, EV.MKT.EVM, 00013.00118.

43 Yusuf Küçükdağ, “Konya Mevlânâ Dergâhı ve Türbe Hamamına Dair İki Mevlevî Vakfiyesi”, Vakıflar Dergisi, Sa. 23 (1994), s. 77.

44 İzzet Sak, “Mevlânâ Dergahına Yapılan Bazı Vakıflar”, Vakıflar Dergisi, Sa. 34 (2010), s. 11.

45 Sak, agm., s. 12.

Kendisi de şeyhlik ve mütevellilik vazifesinde bulunmuş olan Abdülvahid Çelebi Efendi de aynı şekilde vakfettiği bahçenin mütevellilik görevini dergahta postnişin olacak kişilere bırakmıştır.⁴⁶

Bu vakfiyelerden sadece Abid Çelebi Vakfı, yönetim görevini yani mütevelliliği doğrudan Celâliye Mütevellisine bırakmayıp öncelikle kendi ailesinden birilerine yani hanımına ve kız kardeşine, onlardan sonra Celâliye mütevellisine bırakmıştır. Bu ayrımı sebebiyle Abid Çelebi Vakfı doğrudan Celâliye'nin bir parçası olarak değil ona bağlı ikincil bir kurumsal yapı olarak muamele görmüştür. Nitekim Dergah'ın son postnişini ve Celâliye Vakfı'nın da son mütevellisi olan Abdülhalim Çelebi'nin Abid Çelebi Vakfı'na da müteveli olması ancak ikinci bir kararla mümkün olmuştur. Benzer bir uygulama burada ele aldığımız diğer vakıflar için tatbik edilmemiştir. Yani Celâliye mütevellisi doğal olarak onları zaten idare etmektedir.

Celâliye tüzel kişiliği, bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla, Abid Çelebi Vakfı hariç olmak üzere Celâliye'nin mal varlığını oluşturan vakıf gayrimenkullerin tamamının doğrudan sahibidir. Bu malvarlığı çok fazla sayıda kişi tarafından ve farklı zamanlarda vakfedilmiş olsalar da tek bir tüzel kişiliğin var olduğu gerçeğini değiştirmemiş ve sadece bahsedilen malvarlığının artmasını temin etmiştir.

Burada gözden kaçmaması gereken bir husus da şudur: Köprülü Vakıflarında da pratikte aynı kişi tarafından idare edilecek olan ama ailenin farklı fertleri tarafından tesis edilmiş vakıflar ayrı ayrı birer tüzel kişilik teşkil etmekte iken Celâliye'de bu durumun ortaya çıkması tamamen aile yapısı ve vakfiyelerin tarihi ile alakalıdır. Köprülüler, Mehmed Paşa başta olmak üzere, vakıflarını kendi belirledikleri şartlarla vakfederken ekber ve erşed olan evlat şartını koymuş, ancak Ahmed Paşa'nın evladı olmadan vefat etmesi üzerine tek erkek evlat olan Mustafa Paşa'nın oğlu olan Abdullah Paşa, ailenin nesil yapısı gereği bütün vakıflara aynı anda müteveli olmuştur. Celâliye'de ise durum daha farklıdır. Öncelikle Hazret-i Mevlânâ'nın vefatının üzerinden geçen uzun süre içerisinde doğal olarak ailenin nüfusu oldukça artmıştır. Haliyle bahsi geçen vakıf sahipleri birbirleriyle belki beş altı nesil yukarıda ancak bağlanabilen kişilerdir. Onlar vakfettikleri malları kendi soylarına vakfetmemişler, kendilerinin de soy ağacında yer aldıkları büyük ailenin yani Hazret-i Mevlânâ'nın soyunun idare ettiği vakıf varlığına ilave etmişlerdir. Bu yüzden farklı tüzel kişilikler teşekkül etmemiş, zaten var olan ve Hazret-i Mevlânâ'nın soyundan olan herkesin vakıf evladı olma hakkına sahip olduğu bir tüzel kişiliğin mal varlığı artmıştır.

46 Sak, agm., s. 13.

Verdiğimiz örnekler üzerinden bir değerlendirme yaptığımızda, halen mazbut veya mülhak vakıf statüsünde bulunan vakıfların tarihi süreçte teşekkül etme ve idari devamlılık açısından şu esaslara dayandığını söyleyebiliriz:

- 1) Vakfın kuruluşu, vakfedenin iradesini yansıtan ve mahkeme huzurunda tescil edilen vakfiye ile mümkün olmaktadır.
- 2) Bu şekilde kurulan bir vakıf, her ne kadar tüzel kişilik kavramının modern hukuka ait bir anlayış olduğu iddia edilse de, kurulduğu andan itibaren bir manevi şahsiyet olarak var olmaktadır.
- 3) Birden fazla vakfın bir kişinin yönetiminde toplanması bu vakıfların müstakil bir tüzel kişilik olma vasfını ortadan kaldırmamaktadır. Tam tersine, Köprülü vakıflarında olduğu gibi, aynı kişi tarafından idare edilen vakıfların muhasebeleri ayrı ayrı tutulmakta ve bağımsız kimlikleri korunmaktadır.
- 4) Bir kişiye ait birden fazla vakfiye mevcut olması durumunda her vakfiye ayrı bir tüzel kişilik oluşturmamakta, ilk vakfiye ile tesis edilen kurumsal yapı sonraki vakfiyelerle büyütülmüş ve geliştirilmiş olmaktadır. Yani sonradan yazılan vakfiyeler, asıl vakfa yeni mallar ve hayır faaliyetleri ekleyen belgeler niteliğinde kabul edilmektedir.
- 5) Bazen bir vakfiye birden fazla kişinin vakfettiği malları ve şart olarak koyduğu hayır işlerini ifade edebilmektedir. Ancak bu durumda iki farklı kişi tarafından tesis edilmiş iki ayrı vakıf oluşmamakta, tek bir manevi şahsiyet teşekkül etmektedir.
- 6) Farklı kişiler tarafından, daha evvelden var olan bir tüzel kişiliğe yeniden birtakım mallar eklemek ve aynı idari yapı tarafından icra edilecek hayır işleri eklemek üzere yazılan vakfiyeler de yeni tüzel kişilikler oluşturmamaktadır. Asıl tüzel kişilik yeni eklenen malların sahibi olmakta ve muhasebe tek vakıf kimliği adına tutulmaya devam etmektedir.
- 7) Eğer bir vakıf müstakil bir idari yapı teşkil etmek üzere kurulduysa, -mesela vakfedenin kendi ailesinden birileri tarafından idare edilmesini şart koşması gibi yollarla bu sağlanabilir- sonradan daha kadim bir vakfın idarecilerinin yönetimine bırakılsa bile müstakil kimliğini korumaktadır.

Kaynaklar

20 Şubat 2008 tarih ve 5737 sayılı Vakıflar Kanunu.

Abdullah Paşa Vakfıyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 5.

Ahmed Naci, *Usûl-i İdâre Yâhud İdâreye Dâir Nümûne*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1310.

Ali Haydar Efendi, *Şerh-i Cedîd li-Kânûni'l-Arâzî*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1319.

Ali Haydar Efendi, *Tertîbü's-Sunûf fî Ahkâmî'l-Vukûf*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1340.

Ayşe Hanım Vakfıyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 11.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, EV.MKTEVM, 00013.00118.

Defter-i Vezâîf-i Vakf-ı Merhûm Köprülü Mehmed Paşa, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 45.

Dönmez, İbrahim Kafi, “Şahıs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 38, s. 270-271.

Eşhâs-ı Hükmîyenin Emvâl-i Gayrimenkûleye Tasarruflarına Mahsûs Kanûn-ı Muvakkat, Selanik Matbaası, İstanbul 1327.

European Court of Human Rights, 16 December 1997, 143/1996/762/963.

Fazıl Ahmed Paşa Vakfı Muhasebe Defteri, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 104.

Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa Paşa Vakfıyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 4.

Hatemi, Hüseyin, *Medenî Hukuk Tüzekîşileri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.

<https://www.vgm.gov.tr/vak%C4%B1f-i%C5%9Flemleri/vak%C4%B1f-kay%C4%B1tlar%C4%B1-ar%C5%9Fivi/vakfiye-ar%C5%9Fivi>, erişim 1 Mayıs 2018.

İbrahim Hakkı, *Hukûk-ı İdâre*, Karabek Matbaası, İstanbul 1308.

Kentel Ferhat, Karakaşlı Karin, Özdoğan Günay Gökşun, Üstel Füsün, *Türkiye’de*

Ermeniler: Cemaat-Birey-Yurttaş, ed. Fahri Aral, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, ZARF, nr. 18.

Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, ZARF, nr. 67.

Köksal, Asım Cüneyt, “Mesuliyetin Fıkîhî Temelleri”, *Sabah Ülkesi*, Sa. 50 (2017), s. 44-47.

Köprülü Mehmed Paşa Vakfıyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 1.

Köprülü Mehmed Paşa Vakfıyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 3.

Köprülü Mehmed Paşa Vakfı Muhasebe Defteri, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 65.

Küçükdağ, Yusuf, “Konya Mevlânâ Dergâhı ve Türbe Hamamma Dair İki Mevlevî Vakfıyesi”, *Vakıflar Dergisi*, Sa. 23 (1994), s. 71-98.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1311.

Muhasebe Defteri, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü İlavesi, nr. 339.

Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fî Ahkâmî'l-Evkâf*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1307.

Sak, İzzet, “Mevlânâ Dergahına Yapılan Bazı Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, Sa. 34 (2010), s. 1-18.

Tahrir Defteri, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. 111.

VGM Arşivi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), VGMDEFTER, 618.

